

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
Study and explanation of strategies for revitalization of the Panje Shah
Neighborhood center, Kashan, Iran for infill design and preservation of
its historical authenticity
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

مطالعه و تبیین راهبردهای احیای مرکز محله پنجه‌شاه کاشان به منظور طراحی میان‌افزا و حفظ اصالت تاریخی آن

حمیدرضا فرشچی^{۱*}، حانیه اویسی^۲

۱. استادیار و عضو هیئت علمی گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، ایران.
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۰۳/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۹/۱۲

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۲/۰۹

چکیده

بیان مسئله: پنجه‌شاه از محلات قدیمی کاشان است و اصالتی ویژه دارد، لذا هرگونه اقدام در آن باید با هدف تداوم اصالت آن باشد. احیای بافت تاریخی کاشان تاکنون به صورت متمرکز و در محدوده‌ای خاص صورت گرفته و سایر مناطق آن رها شده است. این رویکرد باعث انزوای سایر مناطق باارزش و دورشدن از شکل واقعی آن‌ها شده است. در گذشته، مرکز محله پنجه‌شاه مجموعه‌ای شامل بقعه «هارون بن موسی» (ع)، گرمابه آقاشاه، گذر و حجره‌های متعدد، کارگاه‌های شعربافی، ورتابی، عصارخانه، کاروانسرا و آب‌انبار بوده است. این مجموعه، به‌عنوان مرکزی مهم، نقشی بسزا برای ساکنان محله ایفا می‌کرده است. توسعه شهری در سال‌های اخیر و گسترش خیابان باباافضل باعث تخریب این مجموعه، رو به انزوا رفتن، عدم درک درست از آن و دورشدن این بافت از چهره اصیل خود شده است. امروزه از این مجموعه صرفاً بقعه، آب‌انبار و تعدادی از حجره‌های آن به صورت مجزا از هم باقی مانده است. چنین تغییراتی سبب برهم‌زدن ساختار منسجم محله، تخریب تدریجی بناها، کاهش جایگاه اجتماعی و کمرنگ‌شدن اصالت و هویت محلی آن شده است. آثار باقی‌مانده شواهدی تاریخی برای آیندگان و ساکنان این محله تاریخی‌اند، تا اصالت و هویت این منطقه را به ایشان یادآور شوند. اکنون این محدود آثار باقی‌مانده نیز در وضعیتی نابسامان قرار گرفته‌اند و از جمله بیم آن می‌رود که پس از چندی اثری از حجره‌های گذر باقی نماند.

هدف پژوهش: مطالعه و شناسایی چالش‌های موجود بافت، نقاط قوت و فرصت‌ها، نقاط ضعف و تهدیدهای پیش روی آن، از اهداف این پژوهش بوده است.

روش پژوهش: روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و تاریخی است؛ ابتدا، بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای، و با بهره‌گیری از اسناد و قوانین بین‌المللی مداخله در بافت‌های تاریخی و تحقیقات میدانی، به توصیف و تفسیر وضع موجود بافت و چالش‌های آن پرداخته شده است. سپس، با سنجش راهبردهای مسئله بر اساس تکنیک سوات (SWOT)، راهبردهای چندگانه حفاظتی، مدیریتی، ته‌اجمی و رقابتی برای مداخله در بافت ارائه شده است. و با استفاده از پلانی راهبردی، برنامه‌ای به‌عنوان چارچوب احیا و طراحی میان‌افزا در بافت مطرح شده است.

نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که این بافت نیازمند سه راهکار کلی کیفی و سامان‌دهنده، حفاظت و احیا و راهکارهای پیشنهاددهنده برنامه فیزیکی و کاربری است.

واژگان کلیدی: بافت تاریخی، محله پنجه‌شاه، حفاظت، سوات (SWOT)، راهکارهای احیا.

* نویسنده مسئول: farshchi46@kashanu.ac.ir، ۹۱۳۱۶۱۷۵۹۱

مقدمه

مشابه و پیشینه موضوع پرداخته و مبانی نظری آن بررسی شده است. سپس، بر طبق مطالعات میدانی و همچنین استناد بر مدارک، مصاحبه و پژوهش انجام شده در منطقه مذکور، سیر تحول تاریخی، آسیب‌ها و چالش‌های موجود در مرکز محله پنجه‌شاه بررسی شده است. در مرحله آخر، بر اساس نتایج به دست آمده و بررسی‌های میدانی، راهبردهای مسئله مورد تحلیل و سنجش قرار گرفته است. به طور کلی این پژوهش به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر است:

۱. طبق منشورهای حفاظتی، چالش‌های موجود در بافت مرکز محله پنجه‌شاه چیست؟
۲. ویژگی‌های مرکز محله پنجه‌شاه (فرصت‌ها و تهدیدها، نقاط قوت و ضعف) شامل چه مواردی است؟
۳. راهکارهای مداخله طراحی میان‌افزا ضمن حفاظت از اصالت این مرکز محله چیست؟

پیشینه پژوهش

پیشینه مطالعاتی موضوع مورد بحث را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد؛ بخش اول: مطالعات و اقدامات عملی داخلی و خارجی‌ای که برای حفاظت از بافت‌های تاریخی صورت گرفته است، از جمله آنچه در شهرهای یزد، کاشان و قاهره انجام شده است. شهرهای کاشان و یزد، به عنوان دو نمونه که اقداماتی عملی در زمینه حفظ بافت تاریخی در آن‌ها صورت گرفته است، به لحاظ آسیب و چالش‌های بافت، مشابه بستر مورد مطالعه تحقیق پیش رو هستند. تجربه شهر قاهره، به دلیل روند علمی طی شده در این منطقه و نوع رویکرد اتخاذ شده برای حفظ محله تاریخی درب الاحمر (تبدیل نقطه ضعف محله: محل انباشت زباله به نقطه قوت: پارک و فضای عمومی شهری)، مورد بررسی قرار گرفته است. بخش دوم: پژوهش‌هایی که در مورد بستر پنجه‌شاه صورت گرفته یا موضوع مورد نظر را در موارد مشابه دیگری مورد بررسی قرار داده‌اند.

بخش اول - در زمینه اقدامات عملی برای احیای بافت‌های تاریخی ایران و طراحی میان‌افزا در آن‌ها می‌توان به تجربه طراحی شهری در بافت قدیم یزد اشاره کرد. در این نمونه، با مطالعه وضع موجود، به مشخصات کلی بخش قدیمی و ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی آن پرداخته شده، و با نظرخواهی از ساکنان بخش قدیمی به مشکلات و نقاط مثبت موجود در بافت، نظیر دسترسی ضعیف سواره، کمبود تسهیلات و تجهیزات شهری و خدماتی و به بخش‌های مخروبه و معضلات آن، اشاره شده است. از جمله خصوصیات مثبت این مناطق، ارزش‌های فرهنگی-اجتماعی مانند روابط همسایگی و حس همیاری ذکر شده است. و در ادامه، نمونه فضاها و عناصر بارزش معماری

محله پنجه‌شاه از جمله محلات تاریخی کاشان است که در جوار محله میدان کهنه و بناهای ارزشمندی نظیر مسجد جامع کاشان شکل گرفته است. این محله، به دلایلی مانند ایجاد طرح‌های توسعه در منطقه بدون آگاهی از ارزش تاریخی بستر، دست‌خوش آسیب‌هایی در طی دوران شده است. این دگرگونی‌ها سبب عدم درک درست از مرکز محله، ساختار و شکل اصیل آن شده است. این بافت در گذشته مجموعه‌ای گسترده شامل بقعه پنجه‌شاه، آب‌انبار، گذر یا بازارچه، گرمابه، عصارخانه و کاروانسرا بوده است؛ و بنا بر برخی اقوال^۱ دست‌کم دو کارگاه شعربافی و ورتابی را نیز شامل می‌شده است (تصویر ۱). در دهه‌های اخیر، گرمابه آقاشاه، کاروانسرا، عصارخانه و سقف گذر به کلی تخریب شده و آثار باقی‌مانده در وضعیت آشفته‌ای قرار گرفته‌اند. تغییرات ایجاد شده جایگاه بقعه، به عنوان قلب این مرکز محله، را نیز معروض این آشفستگی‌ها کرده است. هرگونه مداخله در این مجموعه و محیط شهری آن نیازمند آگاهی از وضعیتش در گذشته است و عدم توجه به این موضوع ممکن است به بی‌هویتی فضای شهری و مجموعه معماری منجر شود. هدف از این پژوهش تدوین راهبردهایی برای مداخله و طراحی میان‌افزا در بافت مرکز محله پنجه‌شاه ضمن حفاظت از اصالت تاریخی آن است. روش تحقیق در این مقاله از نوع توصیفی-تحلیلی و تاریخی است و انجام آن بر مطالعات کتابخانه‌ای، برداشت‌های میدانی، گفتگو با ساکنین محله، متخصصین و در نهایت بر تکنیک سوات استوار است. روند پژوهش پیش رو بدین طریق است: ابتدا بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی نمونه‌های عملی

تصویر ۱. جانمایی مجموعه مرکز محله و عناصر ارزشمند اطراف آن در عکس هوایی سال ۱۳۳۵ ه.ش.. مأخذ: نگارندگان.

بقعه و پلان مرکز محله پنجه‌شاه توسط مدیریت میراث فرهنگی کاشان تهیه شده است. در پژوهشی تحت عنوان «بررسی تاریخی و سیر تحول بقعه هارون بن موسی بن جعفر (ع) با توجه به نقش آن در مرکز محله پنجه‌شاه»^۴ سعی شده است نحوه شکل‌گیری، توسعه و سیر تاریخی تحول مرکز محله پنجه‌شاه با تکیه بر مجموعه مرتبط با بقعه آن مورد بررسی قرار گیرد؛ این مطالعه، ضمن بررسی نحوه شکل‌گیری و سابقه عناصر مرتبط با بقعه و همچنین سیر تغییر و تحولات رخ داده، نشان می‌دهد که مرکز محله پنجه‌شاه چه عناصری را شامل می‌شده و این عناصر در ارتباط با یکدیگر چه تغییراتی را شاهد بوده‌اند. قادریان (۱۳۹۶)، با بررسی چپستی، چرایی و چگونگی توسعه میان‌افزا در بافت‌های تاریخی، سعی در تدوین دستور کار طراحی در سایت ایلچی‌خان یزد کرده است. از نظر او نخستین پرسش برای مداخله در بافت تاریخی این است که در توسعه میان‌افزا چه باید ساخت و اقتضای بافت تاریخی چگونه را باید لحاظ کرد؟ در مقاله «مطالعه و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق و محدوده شهری پیرامون» (جیحانی، عمرانی‌پور و رجبی، ۱۳۹۷)، ابتدا با تبیین ارزش تاریخی منطقه عوامل تخریب و انزوای بافت تاریخی بازار نراق از جمله احداث خیابان (مانند نقش خیابان باباافضل در انزوای مرکز محله پنجه‌شاه) بیان شده است. در ادامه نگارندگان با روش تفسیری-تاریخی به دنبال راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی توسط تکنیک سوات هستند.

مبانی نظری

• مفهوم احیا و طراحی میان‌افزا

احیا^۵ به معنای یگانگی بخشی به تمام قسمت‌های ازبین‌رفته اثر است، طوری که کلیت آسیب‌دیده را بتوان از نو ایجاد کرد. احیا یا بازگشت به بنا، مجموعه یا فضای شهری اولیه باعث بازگرداندن حالت وجودی و اصلی به بنا، مجموعه یا فضای شهری می‌شود. طبق ماده نهم قطعنامه و نیز «این عمل بر مبنای احترام به کیفیت قدیمی بنا و بر مستندات اصیل آن استوار است»؛ پس در این عمل، تاریخ و مشخصات هر نوع مداخله بعد از زمان ساخت اصلی مورد تأکید است (حبیبی و مقصودی، ۱۳۹۱، ۲۰). باید مراکز تاریخی شهرها را نه صرفاً به‌عنوان موضوع مطالعه‌ای ایستا برای جذب توریست، بلکه به‌عنوان بخشی از واقعیت پویای زمان حال و در تطبیق با آن در نظر گرفت. پیش‌نیاز طراحی در این محیط‌ها آگاهی کامل از شرایط تاریخی و شناخت حس مسئولیت جامعه نسبت به شواهد تاریخی است. در طرح بناهای میان‌افزا، اولین

و خصوصیات کاربری اراضی و آسیب‌های وارده به لحاظ بصری و کالبدی مورد بررسی قرار گرفته است (توسلی، منصور، بنیادی و مؤمنی، ۱۳۶۸). در خصوص شهر کاشان، می‌توان به طرح «احیا و بازسازی محور تاریخی محتشم کاشان» اشاره کرد که به‌عنوان طرح برگزیده دومین دوره جایزه جهانی مکزیکوسیتی^۲ (۲۰۱۶) انتخاب شده است. عمده‌ترین اقدامات انجام‌شده در زمینه ترمیم و توان بخشی منطقه محتشم به چهار دسته تقسیم شده است: الف) اقدامات ساختاری-مکانی، شامل برنامه مرمت مغازه‌های فرعی، افزایش کیفیت بصری بافت، ایجاد تنوع مکانی، تسهیل دسترسی و مسیرها. ب) اقدامات فرهنگی-تاریخی، شامل شناسایی سایت‌های باارزش به‌منظور ترمیم و جذب گردشگر، ایجاد موزه در زیرگذر میرنشانه، گالری موقت. ج) اقدامات اجتماعی، شامل بازگردانی اسامی کوچه‌ها به نام‌های قدیمی خود مانند «طاق» و کوچه «میرنشانه»، بازگرداندن جمعیت بومی به منطقه از طریق حمایت‌های مالی. د) اقدامات اقتصادی شامل برنامه‌ریزی برای بازسازی مغازه‌های متروکه، و محل فروش صنایع دستی.^۳ اما در باب قاهره؛ سمینار جایزه معماری آقاخان در سال ۱۹۸۴ م. فرصتی بود تا آقاخان شخصاً از قاهره بازدید کند. طی سالیان، فشارهای جمعیتی، پیشرفت و توسعه شهری، تغییراتی عظیم در منظر شهری این کلان‌شهر به وجود آورده بود. این شهر از حیث تأمین فضا برای استراحت، تنفس و لذت‌بردن از طبیعت، بدهکار ساکنان خود بود. این بازدید باعث شد تا آقاخان پیشنهاد خود برای ساخت پارک «الازهر» را ارائه کند. این پارک در گذشته محل انباشت زباله و دفع ضایعات بوده و امروز به یک پارک عمومی در قلب شهر تبدیل شده است. محله «درب الاحمر» که در جوار این پارک قرار دارد، تحت تمهیدات باززنده‌سازی و بهسازی قرار گرفته است. در واقع این پارک به نیروی محرکه‌ای برای احیای کلی منطقه و اجرای برنامه نوسازی در سطحی وسیع در درب الاحمر بدل شده است. روند احیای این محله از طریق مستندسازی و تفسیر، استفاده از فناوری‌های مناسب در برنامه‌ریزی، بهبود وضعیت مسکن و فضاهای باز با کاربری عمومی، نگهداری و استفاده مجدد از ابنیه تاریخی با حفظ کارکرد تکمیل شده است (بیانکا و جودیدو، ۱۳۹۰). بخش دوم- در سال ۱۳۵۱ ه.ش، اولین برداشت نقشه‌های بنای بقعه پنجه‌شاه و موقعیت اطراف آن توسط دفتر فنی سازمان ملی حفاظت آثار باستانی صورت گرفته است. در این مطالعات، آغاز نخستین تغییرات در ساختار مرکز محله از جمله کتابخانه در دست احداث و موقعیت گرمابه آقا شاه مشاهده می‌شود. در سال ۱۳۸۰، برداشت وضع موجود

و وحیدزاده، ۱۳۹۰، ۲). از میان منشورهای بین‌المللی‌ای که درباره اصلت سخن گفته‌اند، کنگره رم^۸ (۱۹۷۲) به اصول پیشنهادهی بهبود فضا و کالبد بافت کهن، از جمله به حفظ اصلت و شخصیت کلی شهر کهن، اشاره می‌کند (حبیبی و مقصودی، ۱۳۹۱، ۱۳۹). سند نارا^۹ (۱۹۹۴)، که با محوریت اصلت تدوین شده است، حفظ هویت ذاتی در مداخلات بافت‌های تاریخی را مهم و اصلت را با «حقیقت اثر» برابر می‌داند و به‌عنوان معیاری برای ارزش‌گذاری در مورد بیش‌تر محوطه‌های تاریخی مطرح می‌کند (Nara Charter, 1994). بیانیه سن آنتونیو^{۱۰} (۱۹۹۶) اصلت و یکپارچگی را عاملی در اقتصاد گردشگری می‌شمارد و توجه به بستر فرهنگی و بومی را مد نظر قرار می‌دهد (ICOMOS, 1996). منشور نهایی بورا^{۱۱} (۱۹۹۹-۲۰۰۲)، با تأکید بر بستر فرهنگی و تاریخی اثر، مداخلات را بر مبنای حریم و محیط می‌داند و به هویت‌بخشی اثر و نمایش ارزش‌های فرهنگی توجه دارد. منشور ایکوموس (۲۰۰۲) اصلت و یکپارچگی اثر را به‌عنوان معیار اعتبار آن عنوان می‌کند. منشور ایکوموس (۲۰۰۸) بر حفظ ارزش‌های ملموس و ناملموس اثر تأکید دارد و اصلت و یکپارچگی را عاملی در تعیین اهمیت اثر می‌شمارد (شیروانی؛ احمدی و وطن‌دوست، ۱۳۹۵، ۴۲). اصلت^{۱۲} با مفاهیم تداوم، تغییر و حقیقت ارتباط دارد و علاوه بر حقیقی بودن اثر به تداوم آن و تغییر در چارچوب تعیین‌شده از سوی ذات اصلی اثر اشاره می‌کند. اصلت، به‌عنوان انتقال‌دهنده ارزش‌ها، بُعد معنایی اثر و مؤلفه‌ای کلیدی در فرآیند حفاظت به شمار می‌آید (نیلی؛ دیا و مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۶، ۲). در خصوص مؤلفه‌های اصلت، یوکیلیتو (Jokilehto, 2007, 8) مؤلفه «اصلتمندی فرهنگی-اجتماعی بستر» را علاوه بر مؤلفه‌های «دگرگونی مواد و مصالح» و «توجه به جنبه خلاقیت در عین تداوم و پیوستگی آن در طول نسل‌های مختلف» در تعیین اصلت اثر مؤثر دانسته است. استول (Stovel, 2007, 29) برای ارزیابی مفهوم اصلت دو نوع رویکرد را معرفی کرده است: اول، اصلت در ارتباط با همه ویژگی‌های ممکن مورد بررسی قرار گیرد؛ دوم، اصلت در ارتباط با مجموعه‌ای از ویژگی‌های اثر مورد بررسی قرار گیرد. به اعتقاد گیلومر و پاین (Gilmore & Pine, 2007, 102) مردم چیزی را اصیل می‌دانند که: کپی یا تقلیدی نباشد، به‌طور خاصی توسط یک فرد انجام شود، و با الهام از خاطرات مشترک و گذشته و همچنین تأثیرگذار بر نهادهای دیگر و در خدمت دعوت به هدف‌های بالاتر باشد. بررسی مفهوم اصلت در نظریات و منشورها از جامع‌نبودن تعاریف و توجه هر کدام به بعدی خاص از اصلت نشان دارد. در

هدف اولویت‌دادن به بافت تاریخی است. بناهای ساختار جدید باید، ضمن توجه به زمینه، جلوه‌ای از زمان خود را بیان کنند. هدف اصلی در بناهای میان‌افزا کامل کردن فضاهای مرده و خالی در بافت‌های تاریخی است (قدیری و آراسته، ۱۳۸۵). بناهای میان‌افزا، با اولویت قراردادن زمینه تاریخی خود و حفظ آن، بایستی روح زمان خود را بیان کنند. گزینه‌های طراحی این بناها بر مبنای ارزش و فرهنگ خاص هر منطقه و میزان همگونی با محل متفاوت خواهد بود (فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۶، ۱۲۴). از جمله مشکلات شهرهای ما، توسعه نامتعادل، بی‌توجهی به گذشته، عدم هماهنگی با توسعه‌های جدید، عدم تطابق فرهنگی و از بین رفتن تدریجی هویت شهرهاست؛ زیرا معماری سنتی هر محل با تداومی تاریخی در طول سالیان و در تطابق با محیط اطراف شکل گرفته است (ترک‌زبان و محمدمرادی، ۱۳۹۰، ۵۳). در واقع بناهای میان‌افزا پیوندی میان گذشته و امروزند، پس باید به حیات هر چه بیش‌تر این بخش‌ها کمک کرد و از انزوای آن‌ها که با گذشت زمان رخ می‌دهد جلوگیری کرد.

سابقه طرح مباحث مربوط به ساختارهای جدید در محیط‌های تاریخی را می‌توان به ظهور شهرسازی جدید در قرن ۱۹ م. و تضاد آشکار میان شهرهای سنتی با مفهوم توسعه جدید بازگرداند. اولین نظریات در این باره را می‌توان در آثار کامیلو زیتِه^۶ (۱۸۴۳-۱۹۰۳) یافت. او در خصوص ویژگی بافت شهرهای قدیمی نظریاتی عنوان کرد که شاید بتوان آن‌ها را اولین برخوردهای منطقی با مسئله مرمت شهری دانست. به اعتقاد او، ارزش هر بنا به محیط اطراف آن بستگی دارد و جداکردن بناهای مهم تاریخی از بناهای اطرافشان از هویت آن‌ها خواهد کاست. ورتینگتن^۷ (Worthington, 1998) معتقد بود آنچه حفاظتش ضرورت دارد، مفهوم و ارزش بافت تاریخی است؛ پس امکان تغییرات در اجزا، و انطباق با الگوهای جدید، برای ادامه حیات بافت اجتناب‌ناپذیر است. طراحی خوب، ضمن حفظ گذشته، نکته‌ای جدید به مخاطب ارائه می‌کند. در غیر این صورت، بافت تاریخی غیرفعالانه عمل می‌کند و پویایی خود را از دست می‌دهد؛ چرا که خود را با نیازهای روز تطبیق نداده است (ترک‌زبان و محمدمرادی، ۱۳۹۰، ۵۹). جمع‌بندی منشورها و اسناد بین‌المللی در زمینه حفاظت و نکات مرتبط با تحقیق پیش رو در جدول ۱ ارائه شده است.

• تبیین مفهوم اصلت در منشورهای بین‌المللی و نظریات مختلف

فرآیند حفاظت، از آن حیث که اساساً فرآیندی انتقادی است، به مفهوم اصلت بسیار وابسته است (پدرام؛ اولیاء

واقع می‌توان گفت احیای اصالت بافت به دو بعد بستگی دارد: الف- بعد فیزیکی (ساختاری) اصالت که شامل شکل، فرم، مقیاس و تمام ویژگی‌های کمی احیای اصالت

جدول ۱. جمع‌بندی منشورها و اسناد بین‌المللی در زمینه حفاظت. مأخذ: نگارندگان، با اتخاذ منشورها از حبیبی و مقصودی (۱۳۹۱) و شاه‌تیموری و مظاهریان (۱۳۹۱).

نهاد	سال	موضوع کلی	نکات مرتبط با تحقیق پیش رو
کنگره بین‌المللی معماران مدرن	۱۹۳۱	کنگره آتن: حفاظت از محوطه و نه فقط بناها	- احترام به سبک ساختمان‌های اطراف؛ توجه به رنگ و نمای بناها؛ بنای خنثی و فاقد جاذبه خاص
	۱۹۶۲	حفظ و حراست از زیبایی و ویژگی چشم‌انداز و محوطه‌ها	- حفظ چشم اندازهای زیبای بافت؛ بنای میان‌افزا ضمن هماهنگی با بناهای اطراف و عدم تقلید از ویژگی‌های زیبایی‌شناختی برخوردار باشد.
	۱۹۶۴	کنگره ونیز: حفاظت و مرمت یادمان‌ها و محوطه‌ها	- مرمت و بهسازی بافت‌های شهری؛ حفظ اثر تاریخی به معنای لزوم توجه به فضای شهری و مناظر آن نیز هست، نه صرفاً توجه به ساخته‌های معماری منفرد.
یونسکو ^{۱۳}	۱۹۶۸	اجلاس پاریس: حفاظت از دارایی‌های فرهنگی در معرض خطر	- حفظ فضاهای تاریخی و وضعیت محله‌های تاریخی؛ اعمال نظارت بر نوع و طرح ساختارهای جدید در قالب ضوابط حفظ محیط اطراف محلات تاریخی
	۱۹۷۲	معاهده پاریس: حفاظت ملی میراث فرهنگی و طبیعی	- آسیب‌نرساندن به ارتباط میان حجم و رنگ میراث فرهنگی به‌جای‌مانده با محیط اطراف آن
	۱۹۷۶	توصیه‌نامه ناپروبی: حراست از محدوده‌های تاریخی	- حداقل تغییرات در الگوی سکونتی؛ استفاده از الگوهای مرسوم در نوسازی بافت تاریخی؛ عدم آسیب به اصالت بناها با دوری از الحاقات غیرضروری
	۲۰۰۵	مدیریت منظر طبیعی-شهری تاریخی	- عدم شبیه‌سازی بناهای میان‌افزا به بناهای تاریخی؛ حفظ پیوستگی فرهنگی از طریق مداخلات کیفی
	۱۹۷۳	ورود معماری معاصر در بافتها	- شناخت حقایق ناشی از آگاهی و توجه عموم به ارزش اجتماعی معماری
	۱۹۸۳	بیانیه رم: رهنمودهایی برای محوطه‌های میراث فرهنگی، اجلاس مشترک ایکروم و ایکوموس	- هماهنگ با ریتم شهری و الگوی ریخت‌شناسی بافت؛ ساختار حجمی و در توازن با زمینه خود؛ تبعیت از خط عقب‌نشینی‌های موجود؛ احترام به شخصیت محلی سنتی و همگونی نما؛ متناسب با مصالح سنتی؛ متناسب از نظر طرح و اجرا و رعایت تناسب؛ تقلیدی‌نبودن معماری
	۱۹۸۷	منشور واشنگتن: حفاظت از شهرهای تاریخی	- توجه به الگوهای شهری؛ ارتباطات بین ساختمان و فضاهای باز؛ رعایت ویژگی‌های شکل ظاهری؛ حفظ عوامل به‌دست آمده شهر در طول زمان
ایکوموس ^{۱۴}	۱۹۹۲	حفاظت از شهرها و مناطق تاریخی	- احترام به مقیاس و ساختار فضایی یک مکان؛ توجه به ارتباط هر بنا با محیط و بستر خود؛ جلوگیری‌نکردن از احداث طرح‌های متناسب هماهنگ با محیط
	۱۹۹۴	سند نارا: اصالت و هویت‌بخشی به ارزش‌ها و میراث محلی و ملی	- معاصرسازی در بنای میان‌افزا؛ حفاظت به‌منظور احیای خاطرات جمعی؛ جلوگیری از جهانی‌شدن و یکسان‌سازی؛ بررسی ارزش‌ها در ارتباط با اصالت و کیفیت
	۱۹۹۶	بیانیه سن آنتونیو: تأکید بر اصالت در حفاظت از میراث	- درک مجموعه تاریخی از طریق شناسایی اصالت آن در طول زمان و در ارتباط با ارزش‌های اجتماعی؛ کاهش ارزش بافت با جابه‌جایی ساکنان بافت قدیمی شهر؛ اصالت و اقتصاد گردشگری در کنار یکدیگر
	۱۹۹۶	حفاظت از مکان‌های عمده فرهنگی	- عدم تأثیرگذاری بنای میان‌افزا بر موقعیت بصری مانند مقیاس، رنگ، بافت و مصالح
	۱۹۹۹	بیانیه مکزیکوسیتی: گردشگری فرهنگی، مدیریت گردشگری در اماکن باهویت	- ارزیابی میراث طبیعی، فرهنگی، تاریخی و هنری در دل توسعه پایدار و صنعت گردشگری؛ ارزیابی آثار گردشگری بر مجموعه میراث فرهنگی؛ توجه به حرمت مکان‌ها، فعالیت‌های معنوی و سنت‌ها و هدایت گردشگران برای احترام به این ارزش‌ها
کنگره ادواری سیام ^{۱۵}	۱۹۷۲	کنگره رم: معاصر سازی؛ بهبود فضا و کالبد بافت کهن	- تداوم بافت کهن؛ حفظ اصالت و شخصیت کلی شهر کهن؛ حفظ اندام‌ها و استخوان‌بندی شهر
کشورهای عضو شورای اروپا	۱۹۷۵	شرط استفاده از معماری مدرن	- شرط استفاده از معماری مدرن، رعایت بافت، تناسبات، شکل و اندازه‌های موجود؛ مشارکت مردم در امر مرمت؛ لزوم معاصر سازی و انجام پژوهش قبل از مداخله
کمیته وزیران شورای اروپا	۱۹۷۵	کنگره آمستردام: برخی ملاحظات درباره کیفیت طرح و عوامل اجتماعی	- کیفیت‌بخشی به محلات کهن، بدون دگرگونی اساسی در ترکیب اجتماعی ساکنان؛ توسعه فعالیت‌های احیای بافت؛ حفظ ساکنان بومی محلات به‌علت تعلق ذاتی؛ حفاظت به‌منظور ایجاد تعهد و مشارکت شهروندان

اشخاص مطلع و ساکن در آن منطقه و نیز با نظرخواهی از متخصصان به بررسی و شناخت مشکلات و چالش‌های موجود در مرکز محله پنجه‌شاه پرداخته شده است. در آخر، با استفاده از تکنیک سوات، نقاط ضعف و قوت محله مورد بررسی قرار گرفته و بر این اساس راهبردهای پیشنهادی برای احیای بافت تحلیل و ارزیابی شده و راهکارهایی مناسب ارائه شده است.

معرفی مرکز محله پنجه‌شاه و عناصر شهری آن

مرکز محله پنجه‌شاه در بافت قدیمی شهر کاشان و در نزدیکی مسجد جامع و مجاورت خیابان باباافضل قرار دارد که هسته آن شامل بقعه امامزاده هارون بن موسی (ع) است. مجموعه پنجه‌شاه در سال ۱۳۸۱ ه.ش. با شماره ۵۹۳۷ و تحت عنوان مرکز محله در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. در وضعیت کنونی، این مجموعه (شامل بقعه هارون بن موسی، آب‌انبار و حجره‌های گذر باقی‌مانده)، در ضلع غربی محله و در جوار خیابان باباافضل و میدان کهنه قرار گرفته است. برای دسترسی به مجموعه، با گذر از میدان کمال‌الملک به سمت خیابان باباافضل حرکت می‌کنیم و بعد از عبور از ورودی بازار می‌توان از طریق سه کوچه فرعی به مجموعه رسید (تصویر ۲).

در پیشنهادی طرح تفصیلی شهر کاشان، با توجه به قدمت مسجد جامع و نقش آن در طول حیات شهر، ضوابط حفاظتی مجموعه که شامل زیارت پنجه‌شاه و آب‌انبار آن نیز می‌شود موردی خاص است. بنای مسجد جامع صرفاً از حیث حفاظت فیزیکی و روابط ارگانیک با محیط و ایجاد ارتباطات جدیدتر با بافت مجاور و در نهایت ایجاد جاذبه‌های خاص و تناسب سطوح پر و خالی

در طول سالیان شده بعد دوم اصالت بوده که توانایی انتقال ارزش‌ها را داشته است. ب- بعد کیفی اصالت بافت که مؤلفه‌های ارزشی از جمله هویت، خاطرات جمعی، حس مکان، حس تعلق بستر فرهنگی، اجتماعی و بومی هر بافت را دربرمی‌گیرد. این بعد همان چیزی است که شخصیتی ویژه به بافت می‌بخشد و آن را از سایر بافت‌ها متمایز می‌کند، و البته از تعاریف غربی اصالت جا مانده یا در این تعاریف کمتر مورد توجه بوده است. هویت مکان مجموعه‌ای از تجربیات، شخصیت، رخدادها، تعلقات و دل‌بستگی‌های عاطفی است که در طول زمان شکل می‌گیرند و هم تأثیرگذار بر و هم تأثیرپذیر از افراد آن مکان‌اند. حس مکان را می‌توان در دو گروه عوامل ادراکی و شناختی (معانی، کیفیات و نمادهایی که شخص درک می‌کند و در آن‌ها احساس تعلق مکان را می‌یابد) و عوامل کالبدی (شامل رنگ، بو، صدا، تنوع بصری و بافت) سراغ گرفت. حس تعلق به مکان، که به گفته فلاح (۱۳۸۴) سطح بالاتری از حس مکان است، برای بهره‌مندی و تداوم حضور فرد در مکان نقشی تعیین‌کننده دارد.

روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش توصیفی و تحلیلی-تاریخی است، بدین شکل که با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی طرح‌های جامع شهر کاشان و نقشه‌های هوایی و با شناخت سیر تحول تاریخی محله پنجه‌شاه، همچنین با بررسی منشورهای بین‌المللی مرتبط با احیای بافت‌های تاریخی، اطلاعات لازم استخراج و دسته‌بندی شده‌اند. در ادامه، با تحقیقات میدانی، عکس‌برداری، برداشت کروکی و تهیه نقشه از مرکز محله پنجه‌شاه و همچنین گفتگو با

تصویر ۲. موقعیت محله پنجه‌شاه و مرکز محله در آن و دسترسی از خیابان باباافضل به آن. مأخذ: نگارندگان.

از محله در سمت دیگر خیابان باباافضل قرار گرفته است. لذا به نظر می‌رسد احداث خیابان باباافضل محله را به دو بخش تقسیم کرده و محله پنجه‌شاه میان دو محله طمقاچی‌ها در شرق و میدان کهنه در غرب قرار گرفته است.

خیابان‌های موجود کاشان شبکه‌ای شطرنجی را به وجود آورده‌اند که تداوم محلات قدیمی را از بین برده است و به‌سختی می‌توان بافت فرسوده را در پشت خیابان‌های جدید حدس زد. محلات قدیمی کاشان از فرهنگ حاشیه‌نشینان کویر و تدابیر بومی در مقابله با شرایط اقلیمی ناشی شده است. امروزه این محلات در میان شبکه‌های جدید الاحداث محصور شده و به‌علت فقدان

در بافت اطراف مسجد مورد توجه است. تغییرات ضروری در بافت مجاور خیابان و هم‌جوار با آب‌انبار و زیارت پنجه‌شاه، همچنین محدوده‌های پیشنهادی برای اعمال دقیق ضوابط طرح تفصیلی و کنترل توسعه و جایگزینی بناهای قدیمی، در طرح تفصیلی منعکس است (مهندسين مشاور شهر و برنامه، ۱۳۶۲، ۷۸).

نقشه‌ها و مدارک موجود از کاشان محدوده مشخص مرز محلات را نشان نمی‌دهند؛ بنابراین با توجه به حدود مشخص شده در نقشه مرز محلات کاشان (تصویر ۳، سمت چپ)، و با مطالعات میدانی و شفاهی نزد مطلعان محلی، مرز تقریبی محله (تصویر ۳، سمت راست) ترسیم شد. همان‌طور که در این تصویر مشاهده می‌شود، بخشی

تصویر ۳. تصویر سمت راست: مرز حدودی محله پنجه‌شاه. مأخذ: نگارندگان. تصویر سمت چپ: نقشه مرز محلات کاشان. مأخذ: مهندسين مشاور نقش جهان-پارس، ۱۳۸۸.

جدول ۲. عناصر مرکز محله پنجه‌شاه و بررسی تطبیقی وضعیت اصیل و کنونی آن‌ها. مأخذ: نگارندگان.

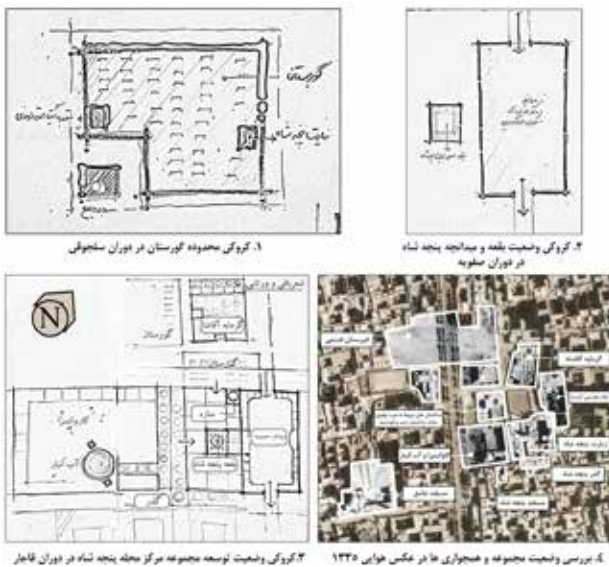
نام عنصر	وضعیت اصیل	وضعیت حال حاضر
بقعه هارون بن موسی ^(ع)	شامل گنبدخانه اصلی و فرعی، مناره، بخش‌های باقیمانده قبرستان، ایوان، حسینیه یا حیاط بقعه و هشتی است و به‌عنوان هسته‌ای برای مرکز محله در شکل‌دهی به ساختار آن نقش بسزایی داشته است.	شامل بخش‌های وضعیت اصیل همراه با الحاقاتی مانند شبستان خانم‌ها و مسقف کردن حسینیه.
آب‌انبار پنجه‌شاه و محدوده کاروانسرا	در میان بخش‌های باقیمانده از کاروانسرا قابل مشاهده است (تصویر ۱) و توسط گذرهای فرعی به گذر اصلی بازارچه اتصال می‌یابد.	در مجاورت خیابان باباافضل و دارای یک گنبد و دو بادگیر است که به‌علت عدم مراقبت در معرض ویرانی است (همان، ۷۷).
بازارچه پنجه‌شاه و گذر	گذرهای سرپوشیده این بازارچه، همچون زنجیرهای به‌هم‌پیوسته، نقش اتصال عناصر مختلف مرکز محله را به عهده داشته است (تصویر ۱).	با آنکه تمامی بخش‌های مسقف گذر تخریب شده اما هنوز بخشی از حجره‌های پیرامون گذر باقی مانده و دایرند؛ با وجود این، بخش مذکور در وضعیت بسیار نابسامانی قرار دارد (تصویر ۵).
گرمايه آفاشاه	موقعیت این گرمايه تاریخی در شمال بقعه در عکس هوایی سال ۱۳۳۵ ه.ش. قابل مشاهده است (تصویر ۱).	-
کارگاه‌های صنعتی	شامل عصارخانه، ورتابی و شعربافی که بنا بر برخی اقوال در بخش شمالی گرمايه قرار داشته‌اند (تصویر ۱).	-

سیر تحول تاریخی مرکز محله پنجه‌شاه

پنجه‌شاه آرامستانی قدیمی، گسترده و احتمالاً متعلق به دوره سلجوقی است.^{۱۶} با استناد به تاریخ ۹۵۶ ه.ق.، موجود بر روی یکی از قبور داخل ضریح بقعه پنجه‌شاه، می‌توان گفت بنای قسمت اصلی بقعه متعلق به دوران صفوی است که در جوار قبرستان قدیمی ساخته شده است. در دوره صفویه، حسینیه فعلی به شکل میدانچه یا مرکز محله‌ای بوده که در کنار بقعه شکل گرفته است و گذرهای اطراف آن محل اصلی عبور و مرور از مرکز محله بوده‌اند. با استناد به توغ^{۱۷}‌های موجود در حسینیه که به دوره صفوی متعلق‌اند، می‌توان گفت که از دوره صفوی در این محل آیین عزاداری محرم وجود داشته و این میدانچه مرکزی برای گردهمایی‌های مذهبی در جوار بقعه بوده است. در دوره قاجار، با بزرگ‌تر شدن بقعه و توسعه حسینیه‌سازی در ایران، شکل اصلی حسینیه فعلی و سایر قسمت‌ها ساخته شده و مجموعه به صورت مجموعه‌ای کامل درآمد است. این مجموعه، در دوره پهلوی، به واسطه ساخت خیابان باباافضل در اواخر دهه ۱۳۲۰ ه.ش.، به دو پاره تقسیم شده است. قسمت‌هایی مانند کاروانسرا از بین رفته و به‌مرور فضاهای اصلی آن به مراکز دولتی تبدیل شده‌اند. ساخت خیابان باباافضل در سطحی بالاتر از شکل قدیمی مجموعه موجب تغییرات کالبدی فراوان در مجموعه در دوره‌های بعد شده است. در همین دوره، گذر مسقف بازارچه (ضلع جنوب غربی و جنوب شرقی زیارت) و گرمابه آقاشاه

راه‌های دسترسی مناسب سواره و سایر عوامل اقتصادی-اجتماعی، از جمله تغییرات در نظام سنتی خانوارها، رو به فرسودگی نهاده و سازه‌های فرهنگی و اجتماعی به‌مرور مقاومت خود را از دست داده‌اند. آنچه امروزه از محلات قدیمی باقی مانده مجموعه‌هایی فرسوده است که قدرت انطباق با نیازهای جدید ساکنان را ندارند؛ این مسئله از مطالعه جداول کاربری اراضی به‌خوبی پیداست و عملکردهای عمومی آموزشی، تفریحی، ورزشی، و فضای سبز در بافت قدیمی بسیار اندک‌اند (مهندسین مشاور شهر و برنامه، ۱۳۶۲، ۱۴-۱۵). یکی از اصلی‌ترین راه‌های شناخت سیر تاریخی محله شناخت عناصر آن است. این عناصر نشان از وجود مرکز محله‌ای تاریخی دارند و دانه‌هایی باقی‌مانده از تاریخ محسوب می‌شوند. وضعیت کنونی و اصل عناصر این مجموعه در جدول ۲ قابل مقایسه است.

مقایسه عناصر مجموعه مرکز محله پنجه‌شاه در سال ۱۳۳۵ ه.ش. (تصویر ۱) و وضعیت موجود آن (تصویر ۴) نشان‌دهنده تغییر و تخریب‌های گسترده در این مجموعه است. در وضعیت موجود، عناصر به شکل دورافتاده و بدون تعریفی مشخص از یکدیگر قرار گرفته‌اند و این مجموعه از اصالت و هویت خود دور شده است. در تصویر وضع موجود (تصویر ۴)، گرمابه، کارگاه‌های صنعتی، و کاروانسرا به کلی تخریب شده‌اند و کاربری‌های جدیدی مثل حوزه علمیه، پارکینگ و پاساژ ایجاد شده که در مواردی مغایر با کاربری‌ها و اهداف گذشته این مجموعه‌اند.

تصویر ۵. کروکی وضعیت مرکز محله در دوره‌های مختلف تاریخی. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۴. کاربری‌ها و عناصر مجموعه مرکز محله پنجه‌شاه در وضعیت کنونی. مأخذ: نگارندگان.

یکی از آسیب‌های وارده به این بافت، به‌خصوص در دهه‌های گذشته، عدم درک درست از این مرکز محله تاریخی، ایجاد بناهای ناهماهنگ و در مواردی تخریب ساختار بناهای باقی‌مانده است. لذا طبق توصیه اول در جدول ۳ یکی از چالش‌های موجود در برابر احیا و طراحی میان‌افزای این مرکز محله همگون کردن ویژگی‌های شکل ظاهری بنای میان‌افزا با ریتم موجود بافت است، به‌طوری که باعث حفظ اصالت گذشته آن شود. همچنین طبق توصیه دوم و سوم بنای میان‌افزا باید، علاوه بر هماهنگی با زمینه، روح زمان خود را بیان کند نه اینکه تقلیدی از شکل ظاهری آثار تاریخی باشد.

طبق توصیه اول در جدول ۴، برای حفاظت از محدود بناهای باقی‌مانده تاریخی، از جمله بقعه و آب‌انبار، به حفظ مرکز محله آن و محدوده پیرامون این بناها نیز نیاز است. در واقع این بناها در صورتی حفظ خواهد شد که نه به‌عنوان آثار جداازهم بلکه در زمینه خود تعریف شوند؛ چرا که طبق بررسی سیر تاریخی این مرکز محله، ارتباط این آثار و تک بناها با یکدیگر به‌صورت یک کل منسجم

(ضلع شمال غربی زیارت) هنوز تخریب نشده و قابل مشاهده‌اند (تصویر ۵).

بیشترین تغییرات در این مجموعه در دهه‌های اخیر انجام گرفته است (تصویر ۶)؛ از این جمله تخریب کامل گذر تاریخی و محدوده کاروانسرای باقی‌مانده، بالاآوردن سطح اصلی پنجه‌شاه تا یک طبقه، پوشاندن سقف حیاط حسینی، و الحاق بخش جنوب شرقی به بنای بقعه، قابل مشاهده است. همچنین در دهه‌های اخیر، افزایش کاربری‌های تجاری جوار خیابان اصلی، مانند ساخت پاساژها، باعث هرچه بیش‌تر منزوی شدن آب‌انبار و سایر قسمت‌ها شده است.

بررسی چالش‌های موجود در مرکز محله پنجه‌شاه (بر پایه منشورهای بین‌المللی)

نکات مستخرج در زمینه حفاظت و طراحی میان‌افزا (طبق مطالعات منشورهای بین‌المللی) را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: الف- توصیه‌های ریخت‌شناسی به‌منظور حفظ شکل بصری بافت تاریخی؛ و ب- توصیه‌های محتوایی و راهکاردهنده در خصوص نوع و محدوده حفاظت. این دو دسته به شرح ذیل در جدول ۳ آمده‌اند.

وضعیت پنجه شاه در عکس هوایی سال ۱۳۳۵

وضعیت پنجه شاه در عکس هوایی سال ۱۳۵۴

وضعیت پنجه شاه در عکس هوایی سال ۱۳۹۷

تصویر ۶. وضعیت مرکز محله در دهه‌های اخیر. مأخذ: نگارندگان.

بدون تغییرات اساسی در ترکیب اجتماعی ساکنان آن، احساس می‌شود (توصیه سوم). این کیفیت بخشی باید باعث تداوم بافت و ارتباط بهتر میان بنا و محیط اطراف آن شود (توصیه چهارم). احیای بافت نیازمند احیای فعالیت‌ها، توسعه گردشگری و جریان یافتن پویایی در آن است، تا ضمن حفظ اصالت به گردشگران در محترم شمردن ارزش‌های منطقه کمک کند (توصیه ششم و هفتم). تخریب‌ها و تغییرات گسترده در ساختار این مرکز محله پویایی و حیات آن را به خطر انداخته و نقش مرکزیت آن را کمرنگ کرده است و فقط هسته مذهبی آن به قوت گذشته به حیات خود ادامه می‌دهد.

به وضوح دیده می‌شود. گذر تاریخی عنصر ارتباط‌دهنده و اتصال‌دهنده‌ای قوی میان حمام، بقعه، آب‌انبار و حجره‌های گذر بوده است. در نتیجه، طبق توصیه دوم، برای درک هرچه بهتر این مجموعه نیاز است اصالت این مجموعه در گذشته شناخته شود. این اصالت در نسبت با ارزش‌های اجتماعی این محله و ساکنان آن در طول سالیان، از جمله در نسبت با خاطرات و هویت جمعی، سنت‌ها و آداب و رسوم میان آنان، فعالیت‌های معنوی و نقش مهم بقعه در شکل‌گیری، گسترش و شخصیت بخشی به این مرکز محله، شکل گرفته است. پس از مرحله شناخت، نیاز به کیفیت بخشی دوباره به محله‌های کهن،

جدول ۳. توصیه‌های ریخت‌شناختی منشورها و توصیه‌نامه‌های بین‌المللی برای حفاظت، برگرفته از تصویر ۲. مأخذ: نگارندگان.

منشورها و توصیه‌نامه‌های مرتبط	توصیه‌های ریخت‌شناسی
کنگره آتن، ۱۹۳۱ / معاهده پاریس، ۱۹۷۲ / کشورهای عضو شورای اروپا، ۱۹۷۵ / ایکوموس، ۱۹۹۶ / ایکوموس، ۱۹۹۲ / منشور واشنگتن، ۱۹۸۷ / بیانیه رم، ۱۹۸۳ / معاهده پاریس، ۱۹۷۲ / کنگره آتن، ۱۹۳۱	رعایت همگونی ویژگی‌های شکل ظاهری (داخلی و خارجی) و هماهنگی با ریتم شهری و الگوی ریخت‌شناختی بافت موجود در بنای میان‌افزا از جمله مقیاس، حجم، اندازه، سبک، رنگ و تزئینات، مواد و مصالح ضمن عدم تقلید از آن‌ها
کشورهای عضو شورای اروپا، ۱۹۷۵ / سند نارا، ۱۹۹۴ / ایکوموس، ۱۹۹۲	لزوم معاصر سازی بناهای میان‌افزا در بافت
یونسکو، ۲۰۰۵ / بیانیه رم، ۱۹۸۳ / یونسکو، ۱۹۶۲	عدم شبیه‌سازی طرح بنای میان‌افزا به بنای تاریخی و عدم تقلید

جدول ۴. توصیه‌های مفهومی و راهکاردهنده در خصوص نوع و محدوده حفاظت در طراحی میان‌افزا، برگرفته از تصویر ۲. مأخذ: نگارندگان.

منشورها و توصیه‌نامه‌های مرتبط	توصیه‌های مفهومی
کنگره ونیز، ۱۹۶۴ / اجلاس پاریس، ۱۹۶۸ / منشور واشنگتن، ۱۹۸۷	لزوم توجه به حفظ فضای شهری، وضعیت محله‌های تاریخی و مناظر اطراف آن‌ها و نه فقط حفظ ساخته‌های معماری منفرد
کنگره آمستردام، ۱۹۷۵ / کنگره رم، ۱۹۷۲ / بیانیه مکزیکوسیتی، ۱۹۹۹ / بیانیه سنت آنتریو، ۱۹۹۶ / سند نارا، ۱۹۹۴ / بیانیه رم، ۱۹۸۳	درک مجموعه تاریخی از طریق شناسایی اصالت آن در طول زمان، و مرتبط با ارزش‌های اجتماعی، از جمله خاطرات جمعی، سنت‌ها، فعالیت‌های معنوی، تعلق ذاتی، شخصیت محلی سنتی
کنگره آمستردام، ۱۹۷۵ / توصیه‌نامه ناپروبی، ۱۹۷۶ / اجلاس پاریس، ۱۹۶۸	کیفیت بخشی دوباره به محله‌های کهن، بدون دگرگونی‌های اساسی در ترکیب اجتماعی ساکنان
منشور واشنگتن، ۱۹۸۷ / ایکوموس، ۱۹۹۲ / کنگره رم، ۱۹۷۲	ارتباط بین بنا و محیط اطراف آن (هم محیط طبیعی و هم محیط ساخته دست بشر) و تداوم بافت کهن
بیانیه رم، ۱۹۸۳ / منشور واشنگتن، ۱۹۸۷ / کنگره رم، ۱۹۷۲	حفظ اندام‌ها و استخوان‌بندی شهر و مورد توجه قراردادن الگوهای شهری (معبور و خیابان‌ها) و تبعیت از خط عقب‌نشینی‌های موجود
کنگره آمستردام، ۱۹۷۵ / کشورهای عضو شورای اروپا، ۱۹۷۵	مشارکت مردم و توسعه فعالیت‌هایی که منجر به احیای بافت می‌شوند.
کنگره آمستردام، ۱۹۷۵ / بیانیه مکزیکوسیتی، ۱۹۹۹ / بیانیه سنت آنتریو، ۱۹۹۶	توجه به حفظ اصالت و اقتصاد گردشگری در کنار یکدیگر و هدایت گردشگران برای احترام به ارزش‌ها و اصالت بافت

از اصالت و تاریخ این مجموعه به ساکنان است. این آگاهی بخشی به عنوان معانی، کیفیات و نمادهایی که شخص درک می کند و احساس تعلق مکان می یابد در ایجاد تعلق مکان، تداوم حضور افراد در آن و شخصیت بخشی به مجموعه می تواند مؤثر واقع شود. از معضلات دیگر این مجموعه، فراموش شدن صنایع دستی مهمی از قبیل کارگاه های شعربافی و ورتابی که روزگاری به عنوان شاخص هنر و فرهنگ در این مرکز محله بوده است. احیای این کارگاه ها به عنوان نماد توسعه ارزش های هنری و فرهنگی این مرکز محله و ایجاد اشتغال و توسعه گردشگری در کنار اصالت بخشی به مجموعه قابل تأمل است. دخالت ها و مرمت های غیر تخصصی و نابجا در بافت، از دیگر چالش های آن است که اصالت مجموعه را خدشه دار کرده است؛ از جمله می توان به مرمت بادگیرهای آب انبار، ایوان و الحاقات غیراصولی قسمت های مختلف بقعه اشاره کرد.

تحلیل سنجش راهبردهای مسئله براساس تکنیک سوات (SWOT)

در این بخش، با دسته بندی حوزه های مؤثر در بافت پنجه شاه، سعی در شناسایی و یافتن تصویری روشن از ضعف ها و تهدیدهای محلی و همچنین نقاط قوت و پتانسیل ها و فرصت های این بافت شده است. در این مرحله، نیاز به تدوین راهبردهای مؤثر و کارآمد به عنوان احکام یا چارچوبی برای مداخله در بافت احساس می شود. بستر مرکز محله پنجه شاه، از چهار مؤلفه تشکیل شده است:

۱. اجتماعی-فرهنگی؛ شامل مواردی که اصالت کیفی بافت را مد نظر قرار می دهند. این مؤلفه، با سنجش فرصت های ایجاد و توسعه هرگونه شاخص کیفی، از جمله تعاملات و گردهمایی های فرهنگی و اجتماعی، میزان ارزشمندی بافت، حس تعلق و دل بستگی ساکنان را بررسی می کند.

۲. کالبدی-فضایی؛ شامل مواردی که اصالت ساختاری (فیزیکی) بافت را مد نظر قرار می دهند. برای سنجش میزان توسعه کالبد و فضاهای معماری بافت، به تخریب ها و تغییرات صورت گرفته روی آثار باقی مانده و وضعیت کنونی بافت به لحاظ ساختار معماری و فضایی توجه می شود.

۳. اقتصادی-گردشگری؛ مرکز محله قدیم پنجه شاه، با مجموعه کارگاه های شعربافی و ورتابی و حجره های متعدد گذر تاریخی خود، به لحاظ اقتصادی فعال بوده است. امروزه این نقش اقتصادی رفته رفته رو به انزوا و فراموشی

بررسی چالش های موجود در مرکز محله پنجه شاه (براساس بررسی های محلی و میانی)

طبق ضوابط بیان شده در طرح تفصیلی شهر کاشان در مورد حریم پنجه شاه و مسجد جامع، گرمابه آقاشاه و آب انبار باید مورد محافظت قرار گیرند. همچنین احداث ساختمان در داخل محدوده حریم درجه یک با حداکثر ارتفاع ۴ متر و در داخل محدوده حریم درجه دو با حداکثر ارتفاع ۶/۵ متر از سطح معبر عمومی مربوط به خود، مشروط بر حفظ ضوابط بافت، بلامانع است (همان، ۹۰). در حال حاضر پنجه شاه بیش از هر چیز نیازمند درک و اصلاح خوانایی مجموعه از یادرفته است. از این مرکز محله صرفاً قسمت هایی جدا افتاده باقی مانده و تصویری از گذشته آن و اینکه روزی مرکز محله ای پویا بوده است ارائه نمی شود. پیش تر اینجا فضایی بوده که ساکنان محله در آن گرد هم جمع می شده، در گرمابه خود را تطهیر می کرده، در زیارتگاه به عبادت می پرداخته و مایحتاج زندگی خود را از بازارچه آن تهیه می کرده اند. وجود اراضی رها شده پس از تخریب حمام و کاروانسرا به صورت سامان نیافته و بی ارتباط با زمینه ناخوانایی پنجه شاه را دوچندان کرده است. از دیگر چالش های موجود، نبود فضایی برای گردهم آمدن و تعاملات ساکنان محله است. در گذشته، حمام، بازارچه و بقعه، به صورت مجموعه مرکز محله، در ایجاد فضایی مناسب برای تعاملات و گردهمایی های اجتماعی نقش داشتند؛ اما امروز صرفاً بقعه به عنوان هسته تعاملات مذهبی به نقش خود ادامه می دهد. وجود فضایی برای تنفس و استراحت در کنار این تعامل می تواند نقش مذکور را هرچه بهتر تکمیل کند. پنجه شاه این فضای تنفس را به ساکنان خود بدهکار است؛ نیاز به فضایی برای تأمین فضای سبز ساکنان محلی و بهبود منظر بصری پرازدحام خیابان بابا افضل، سیمای به هم ریخته مرکز محله و تراکم بالای خانه های به هم چسبیده که هیچ گونه فضای تنفس میان آنها تعبیه نشده، بیش از پیش احساس می شود. همچنین حفظ اصالت در بعد ساختاری (فیزیکی) به منظور احیای گذر تاریخی، احیای گذر و حجره های آن، و ساماندهی محوطه باقی مانده از کاروانسرا در اطراف آب انبار، که هم اکنون از لحاظ بصری در وضعیتی بلا تکلیف است، ضروری به نظر می رسد.

برای حفظ اصالت کیفی این مجموعه تاریخی نیز نیاز است هویت، خاطرات جمعی و حس تعلق و دل بستگی ساکنان محلی به آن ها بازگردانده شود. در این مسیر، نیاز به ایجاد فضاهایی برای یادآوری خاطرات گذشته، همچون فضای نمایشگاهی و فرهنگی برای آگاهی بخشی

آن به لحاظ بصری و از حیث نقاط ضعف و پتانسیل‌های موجود برای بهبود وضعیت محیطی مرکز محله اهمیتی اساسی دارد.

لازم به ذکر است در سنجش راهبردها و شناسایی نقاط قوت، ضعف و سایر ویژگی‌های بافت مورد نظر (جدول ۵) از دیدگاه‌های ساکنان محلی، اعم از افراد آگاه به ارزش

گذاشته است. احیای دوباره این مراکز اقتصادی برای حیات‌بخشی دوباره به مرکز محله و توسعه گردشگری در آن مفید فایده است.

۴. توان محیطی؛ پنجه‌شاه به لحاظ موقعیت قرارگیری و هم‌جواری با نقاط ارزشمند تاریخی شهر کاشان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بررسی منظر شهری فعلی

جدول ۵. بررسی نقاط قوت، ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای بافت. مأخذ: نگارندگان.

مؤلفه‌ها	نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
اجتماعی - فرهنگی (اصالت کیفی)	S۱: جایگاه بقعه میان ساکنان محله و مردم کاشان به‌عنوان یک زیارتگاه ارزشمند و واجب‌التعمیم S۲: پتانسیل بقعه به‌عنوان هسته مذهبی محله و مرکز گردهمایی‌های مختلف و حفظ نقش تعاملات مذهبی، فرهنگی خود از دیرباز S۳: حفظ اصالت مذهبی و آیین‌هایی همچون توغ‌گردانی	W۱: نبود فضایی برای تعاملات اجتماعی و فرهنگی سنین مختلف و صرفاً حفظ تعاملات مذهبی W۲: درکی نادرست از مجموعه فعلی و اصالت فراموش‌شده آن W۳: کم‌رنگ‌شدن حس تعلق و دل‌بستگی ساکنین	O۱: ایجاد فضای تعاملات و توسعه گردهمایی‌های اجتماعی و فرهنگی O۲: ایجاد فرصت‌هایی برای آگاهی‌بخشی به ساکنان در خصوص گذشته و اصالت فراموش‌شده محله	T۱: مهاجرت ساکنین به نقاط جدید شهر T۲: فراموشی اصالت تاریخی مرکز محله و بافت، به‌سبب تغییرات و تخریب‌های گسترده آن و درک نادرست از آن
کالبدی - فضایی (اصالت ساختاری)	S۴: آثار باقی‌مانده و باارزش تاریخی از جمله بقعه هارون بن موسی (ع)، آب‌انبار و بخشی از محوطه کاروانسرای قدیم، حجره‌های گذر تاریخی و دیوارهای باقی‌مانده از گرمابه تاریخی که در زیر خاک مدفون شده S۵: وجود محوطه خالی و پرنشده در اطراف مرکز محله قدیم برای توسعه	W۴: تخریب و تغییرات گسترده در مرکز محله: تخریب گرمابه و احداث خیابان باباافضل و پاساژهایی در جوار آن، انزوای آب‌انبار W۵: ایجاد ساختارهای جدید به‌صورت ناهماهنگ با بافت W۶: وجود فضاهای باز و سازمان‌نیافته در مرکز محله W۷: مداخلات غیرحرفه‌ای در مرمت بقعه و آب‌انبار و گذر	O۳: استفاده از آثار با ارزش تاریخی به‌جای‌مانده، به‌عنوان شواهدی از گذشته و نماد هویت مرکز محله قدیمی O۴: سامان‌بخشی و ایجاد ساختارهای جدید در زمین‌های خالی اطراف بقعه	T۳: تخریب حجره‌های باقی‌مانده گذر به‌مرور زمان T۴: در صورت عدم رسیدگی به آثار باقیمانده، رفته‌رفته آب‌انبار و حجره‌های گذر رو به انزوا و تخریب کلی پیش خواهند رفت.
اقتصادی - گردشگری	S۶: دایر بودن تعدادی از حجره‌های گذر تاریخی پنجه‌شاه S۷: وجود مجموعه کارگاه‌های شعربافی و ورتابی در مرکز محله قدیم به‌عنوان محرک جذب گردشگر و توسعه اقتصاد	W۸: توسعه‌نیافتن یکسان گردشگری در کاشان و تمرکز گردشگری بر مناطق خاص و فراموش کردن اصالت مناطق دیگر همچون پنجه‌شاه W۹: کاهش رونق اقتصادی و رو به انزوا و تخریب رفتن حجره‌های گذر به‌دلیل احداث پاساژها و مغازه‌ها در جوار خیابان باباافضل	O۵: احیای بافت مذکور به‌عنوان نیروی محرکه ایجاد مسیر گردشگری جدید کاشان O۶: احیای حجره‌ها و کارگاه‌ها به‌منظور رونق اقتصادی و جذب توریسم	T۵: کاهش رونق اقتصادی به‌سبب عدم رسیدگی به حجره‌های باقی‌مانده و تخریب آن‌ها T۶: وضعیت نابسامان مرکز محله به‌عنوان عامل کم‌رونقی گردشگری
توان محیطی (منظر شهری)	S۸: هم‌جواری با نقاط ارزشمند تاریخی شهر کاشان؛ از جمله مسجد جامع و بازار تاریخی کاشان و وجود بستری تاریخی S۹: هم‌جواری با خیابان باباافضل به‌عنوان یکی از شریان‌های اصلی و مرکزی شهر و پویایی خیابان	W۱۰: فقدان فضای تنفس برای ساکنان محلی و فضای بازی و سرگرمی برای کودکان W۱۱: وجود بناهای نوساز به‌صورت ناهماهنگ با بافت و منظر W۱۲: دید نامناسب به مجموعه از خیابان باباافضل به‌دلیل احداث پاساژ و کاربری تجاری به‌صورت ناهماهنگ با بافت	O۷: استفاده از زمین‌های بایر برای فضای شهری و سرگرمی کودکان O۸: حذف کاربری تجاری غیرمجاز و مغایر با بافت و تعریف ورودی و دید مناسب به مجموعه	T۷: کاهش اصالت آثار باقی‌مانده باعث آشفته‌گی منظر شهری شده است. T۸: نابسامانی محیطی بافت باعث کاهش ارزش بافت شده است.

همزمان بر نقاط قوت و گسترش فرصت‌های موجود در زمینه خود است؛ و این یعنی طراحی مجموعه‌ای با هدف ارتقای پتانسیل‌های فرهنگی-گردشگری مرکز محله برای افزایش کیفیت محله و نیازهای ساکنان آن، و همچنین معرفی آن به‌عنوان مرکز محله‌ای پویا که با آثار باقی‌مانده تاریخی خود به مخاطب درک درستی از گذشته‌اش می‌دهد. از **جدول ۶**، می‌توان به احکام زیر در خصوص نحوه مداخله و طراحی میان‌افزا در بافت مورد نظر رسید.

- احیای گرمابه تاریخی آقاشاه، که طبق بررسی‌های صورت گرفته دیوارهای آن مدفون شده و تخریب کلی صورت نگرفته است. در نتیجه، این حمام تاریخی قابلیت کاوش و احیا دارد، و می‌تواند به‌عنوان بخشی از خاطرات نسل قدیم و اصالت این محله، که هنوز بسیاری از ساکنان قدیمی سرستون‌های سنگی زیبایش را به یاد دارند (**عطارها، ۱۳۹۷**)، به‌عنوان حمامی سنتی در عصر جدید

بافت همچون آقای عطارها و سایر ساکنان، و همچنین از دیدگاه‌های متخصصان حوزه مرمت و احیای بافت کاشان، استفاده شده است.

تحلیل و بحث: تدوین راهبردهای مداخله به‌منظور طراحی میان‌افزا در ضمن حفظ اصالت بافت

با تحلیل **جدول ۵**، راهبردهایی برای مداخله در بافت ارائه شده است (**جدول ۶**). در این جدول، راهبردهایی چندگانه، از جمله راهبردهای حفاظتی (به‌منظور حفاظت از آثار و اصالت مجموعه)، راهبردهای مدیریتی (به‌منظور بهبود عملکرد مرکز محله و رونق اقتصادی)، راهبردهای تهاجمی (به‌منظور سامان‌دادن به فضاهای سازمان‌نیافته و نیازمند احیا) و راهبردهای رقابتی (به‌منظور درک بیشتر مخاطبان و توسعه گردشگری)، مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به آنکه اکثر راهبردها از نوع تهاجمی‌اند، این بافت بیش از هر چیز نیازمند تمرکز

جدول ۶. راهبردهای مداخله در بافت مرکز محله پنجه‌شاه، به‌دست‌آمده از جدول ۵. مأخذ: نگارندگان.

شرح راهبرد	نوع راهبرد
<p>* مرکز محله پنجه‌شاه به‌عنوان نقطه عطفی در احیای تعاملات اجتماعی و فرهنگی در کنار نقش مذهبی آن و افزایش اصالت کیفی بافت (S۲، S۳، O۱)</p> <p>* تقویت نقش و کاربری فرهنگی مرکز محله به‌جای غلبه کاربری تجاری (S۲، S۵، S۸، O۱، O۳، O۴)</p> <p>* افزایش سطح آگاهی ساکنان بافت نسبت به تاریخ خود و حس تعلق یافتن نسبت به آن (S۱، S۴، O۲، O۳)</p> <p>* بهره‌برداری از پتانسیل‌های موجود در بافت همچون استفاده از فضاهای رهاشده و سازمان‌نیافته برای احیای مرکز محله و تأمین نیازهای فعلی ساکنین از جمله نبود فضای تعاملات، فضای تنفس و سرگرمی کودکان محله (S۵، O۴، O۷)</p> <p>* احیای مرکز محله به‌عنوان نیروی محرکه توسعه گردشگری و جذب توریسم و ایجاد مسیر جدید گردشگری در کاشان در کنار سایر نقاط ارزشمند هم‌جوار بافت و در نهایت رونق اقتصادی محله (S۷، S۸، O۵، O۶)</p> <p>* حذف کاربری تجاری ناهماهنگ ورودی مجموعه که آب‌انبار را تحت‌الشعاع قرار داده است و هیچ دیدی به مخاطب از بافت ارائه نمی‌دهد، و تعریف مجدد ورودی بافت (S۴، S۹، O۲، O۸)</p>	راهبردهای تهاجمی S.O
<p>* تلاش برای احیای اصالت بافت به‌منظور افزایش حس تعلق و دل‌بستگی ساکنان به آن و عدم مهاجرت آنان (S۲، S۳، T۱، T۲)</p> <p>* حفظ آثار باقی‌مانده تاریخی مرکز محله و جلوگیری از تخریب‌های بیشتر آن‌ها (S۴، T۳، T۴)</p> <p>* سامان‌بخشی به وضعیت حجره‌ها و گذر تاریخی برای ادامه فعالیت و رونق اقتصادی آنان (S۶، S۷، T۵، T۶)</p>	راهبردهای محافظتی S.T
<p>* احیای مرکز محله به‌عنوان احیای اصالت فراموش‌شده بافت، به‌منظور درک بیشتر مخاطبان و ساکنین از بافت و حفظ ارزش‌ها (W۲، W۳، W۸، O۲، O۳)</p> <p>* قابلیت و ارزش آثار باقی‌مانده تاریخی برای توسعه و بهبود وضعیت مرکز محله و گردشگری در آن (W۵، W۶، O۳، O۴، O۵، O۶، O۷)</p>	راهبردهای رقابتی W.O
<p>* تلاش برای احیای اصالت بافت به‌منظور افزایش حس تعلق و دل‌بستگی ساکنان به آن و عدم مهاجرت آنان (S۲، S۳، T۱، T۲)</p> <p>* حفظ آثار باقی‌مانده تاریخی مرکز محله و جلوگیری از تخریب‌های بیشتر آن‌ها (S۴، T۳، T۴)</p>	راهبردهای تدافعی W.T

میان‌افزا در بافت پنجه‌شاه دست می‌یابیم. با استفاده از احکام و برنامه کلی‌ای که در طراحی مجموعه فرهنگی-گردشگری با هدف احیای مرکز محله پنجه‌شاه به دست آمده است به پلانی راهبردی برای طراحی میان‌افزا در بافت می‌رسیم. این پلان (تصویر ۷) شامل چهار بخش و راهکار کلی است.

الف- تصویری از کلیت کاربری‌های پیشنهادی و موجود در بافت مورد نظر؛

ب- برنامه کالبدی احیای مرکز محله؛

ج- نوع مداخله و حل دسترسی پیاده و سواره به بافت؛

د- راهکارهایی برای ارتقای کیفیت منظر شهری و اصالت این بافت.

در حال حاضر، مرکز محله پنجه‌شاه دارای نظام حرکتی سواره و پیاده مشخص نیست (تصویر ۸، سمت راست)؛ ورود سواره به بافت از تمامی کوچه‌های فرعی منشعب از خیابان باباافضل میسر است. تداخل سواره و پیاده، و ورود و توقف بدون محدودیت سواره در هر قسمتی از بافت، باعث اغتشاش بصری و اولویت سواره در آن شده است. لازمه احیا و طراحی میان‌افزای این بافت تفکیک و به حداقل رساندن تداخل ورود سواره و پیاده و ایجاد مسیر مشخص ورود و توقف سواره است. در شمال بقعه (مکان گرمابه آقا‌شاه در گذشته) محدوده‌ای وجود دارد که قابلیت احیا و طراحی میان‌افزا را دارد و در وضعیت کنونی توقفگاه موقت سواره است. ایجاد تمهیدات مناسب، اختصاص ورود سواره صرفاً از یکی از سه کوچه منتهی به مرکز محله، و ایجاد پارکینگ سواره در فضای جنوبی بقعه، گزینه‌های مناسبی برای ساماندهی نظام حرکت سواره و پیاده در این بافت هستند (تصویر ۸، سمت چپ). در ادامه با توجه به پلان راهبردی ارائه‌شده (تصویر ۷)، تعریف نظام حرکتی پیاده و سواره در بافت، و شناخت راهبردهای صورت‌گرفته طبق جدول سوات، به برنامه‌ای راهبردی برای طراحی میان‌افزا و احیای این مرکز محله طبق جدول ۷ می‌رسیم.

نتیجه‌گیری

هدف از انجام این پژوهش تدوین راهبردهایی به‌عنوان احکام و چارچوب‌هایی کلی برای مداخله در بافت آسیب‌دیده مرکز محله پنجه‌شاه کاشان بود. این مقاله با ارائه تصویری روشن از وضعیت فعلی بافت (آسیب‌ها، چالش‌ها، نیازها) و وضعیت اصیل گذشته آن (با بررسی سیر تحول تاریخی آن در طول زمان و یافتن شکل اصیل)، به‌منظور تبیین نوع مداخله در بافت (به‌گونه‌ای که اصالت گذشته آن و همچنین نیازهای موجود در بافت حفظ و شناسایی شود) و ارائه راهکارهای لازم صورت

(معاصرسازی‌شده با هویت گذشته) پیوندی میان نسل جدید و گذشته برقرار کند و مشارکت اجتماعی و فرهنگی آن‌ها را افزایش دهد. این گرمابه می‌تواند (برخلاف دیگر حمام‌های تاریخی) نه فقط به‌عنوان موزه مورد بازدید قرار گیرد، بلکه به‌عنوان گرمابه‌ای تاریخی و محلی برای تجربه فرهنگ و تاریخ این محله عمل کند.

- نیاز به ایجاد مسیر پیاده‌راه گردشگری و فضای تنفس در مرکز محله؛

- تأمین نیاز به پارکینگ^{۱۸}؛ در حال حاضر زمین گرمابه تاریخی، به‌دلیل رهاشدن و فراموشی بنای بارزشی که در زیر سطح فعلی‌اش مدفون شده، به‌عنوان پارکینگ مورد استفاده قرار می‌گیرد. در طراحی میان‌افزای این مرکز محله، باید به تأمین پارکینگ‌های مورد نیاز توجه شود. برای جلوگیری از اغتشاش بصری، این پارکینگ‌ها در سطحی پایین‌تر (در زیرزمین بنای میان‌افزا) در نظر گرفته می‌شوند؛

- ساماندهی بصری و فیزیکی مرکز محله و ایجاد ارتباط میان آثار باقی‌مانده آن؛ در واقع طراحی میان‌افزا همچون یک مفصل پیونددهنده عناصر و تعریف‌کننده محور تاریخی است؛

- احیای گذر تاریخی و رونق‌بخشی به حجره‌های باقی‌مانده آن به‌منظور تأمین نیاز ساکنان محلی؛

- لزوم معاصرسازی و توجه به نیازهای زمان، ضمن توجه به بافت تاریخی و نه صرفاً تقلید و تکرار گذشته؛

- احیای کارگاه‌های شعربافی و ورتابی و عصارخانه موجود در مرکز محله قدیم، به‌منظور حفظ و آشنایی نسل جدید ساکنان و گردشگران با هنرهای اصیل منطقه؛

- ایجاد فضایی برای تعامل ساکنان؛ فضایی برای گردهم‌آمدن سنین مختلف به‌منظور انجام فعالیت‌های گروهی؛ ایجاد حس تعلق میان ساکنان و افزایش فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی آنان؛

- لزوم ایجاد فضایی همچون نمایشگاه یا گالری تصاویر تاریخی محله و مرکز محله پنجه‌شاه، و برپایی گردهمایی‌های فرهنگی و مذهبی به‌منظور افزایش مشارکت ساکنان محله و هویت‌بخشی به ایشان و همچنین جذب گردشگران؛

- استفاده از فضاهای رهاشده و اراضی اطراف مرکز محله برای طراحی میان‌افزا و ارتقای فرهنگی-اجتماعی مرکز محله.

تدوین پلان راهبردی برای طراحی میان‌افزا

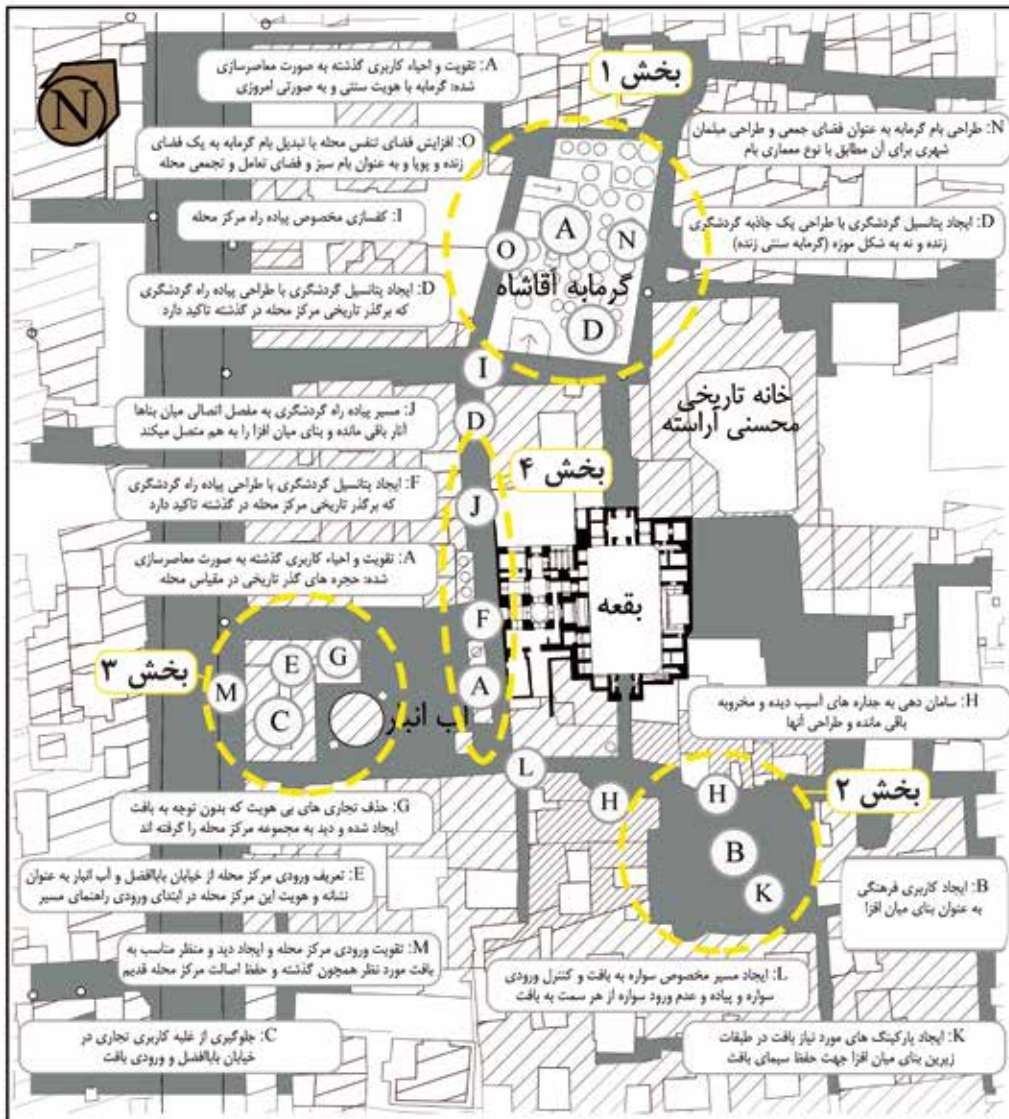
پس از تدوین راهبردهای مداخله در قسمت قبل، در این قسمت به تصویری کلی از چگونگی مداخله و طراحی

الف- راهکارهای کیفی و سامان‌دهنده، همچون ملاحظات و ملزوماتی که به کیفیت طراحی در بافت مورد نظر اشاره دارند و بیش‌تر در منشورها و توصیه‌های بین‌المللی عنوان شده‌اند؛ سامان‌دهی بصری و فیزیکی مرکز محله و توجه به معاصر سازی در احیای آن و نه صرفاً تقلیدی از گذشته از جمله این راهکارهاست.

ب- راهکارهای حفاظت و احیا، که هدفشان حفظ بافت و تداوم آن است؛ احیای گذر تاریخی، گرمابه آقاشاه و حفظ اصالت بناهای باقی‌مانده به‌منظور تداوم آن‌ها، از این جمله‌اند.

ج- راهکارهای پیشنهاددهنده برنامه فیزیکی و کاربری؛ این راهکارها با توجه به شناسایی نیازهای موجود بافت و طبق جدول سوات بررسی و پیشنهاد شده‌اند؛ از این جمله

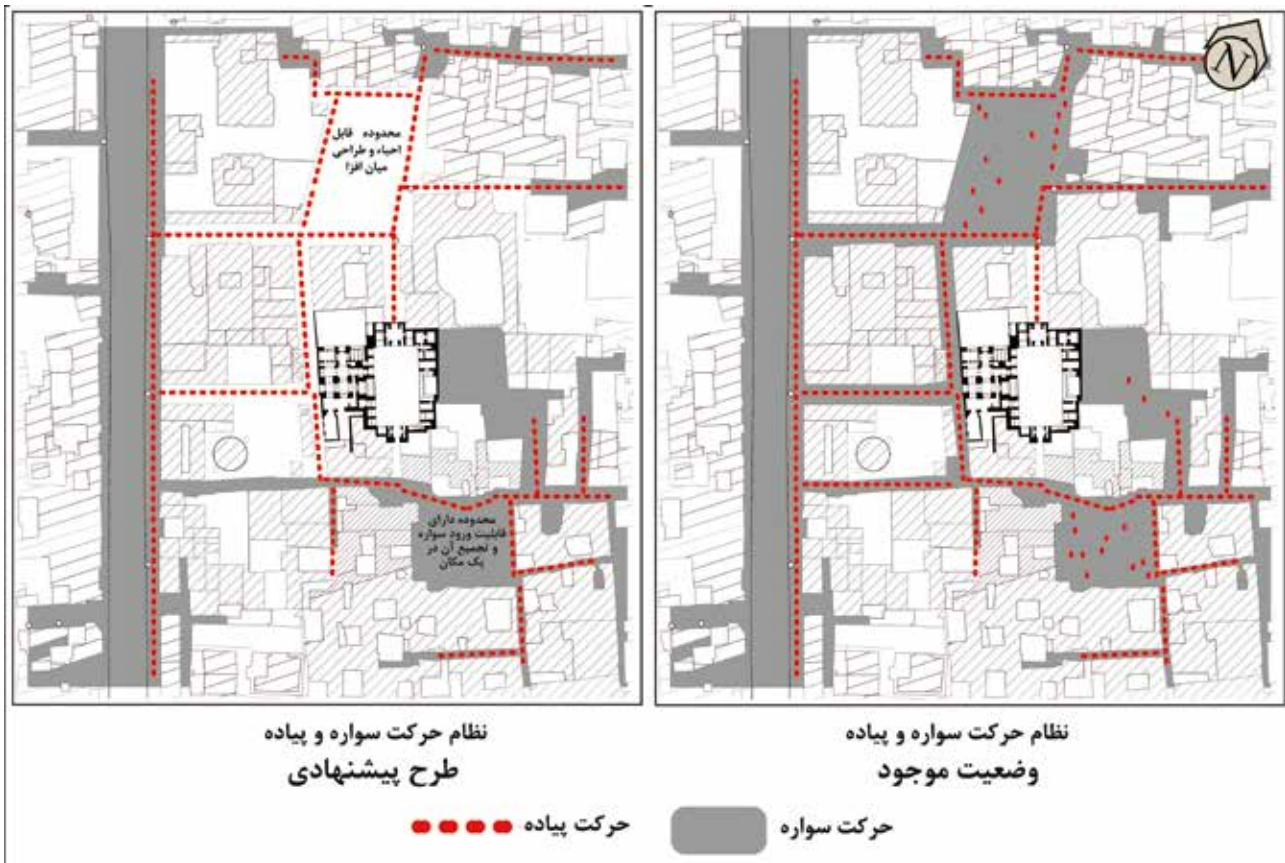
گرفت. در این روند، همچنین قوانین بین‌المللی‌ای که برای شناخت بهتر ویژگی‌های بنای میان‌افزا و مداخله در احیای این‌گونه بافت‌ها و محلات سنتی تدوین شده‌اند مد نظر قرار داده شد. با تحلیل این قوانین به توصیه‌های دوگانه ریخت‌شناختی (همچون لزوم معاصر سازی و عدم شبیه‌سازی بنای میان‌افزا) و محتوایی-راهکاردهنده (همچون حفظ اصالت، خاطرات جمعی، سنت‌ها و شخصیت محله سنتی و ارتباط بین بنا و محیط و تداوم بافت کهن) اشاره شد. پس از بررسی مبانی نظری و تحلیل چالش‌های بافت مورد نظر، در مجموع می‌توان مداخله در بافت پنجه‌شاه به‌منظور طراحی میان‌افزا و حفظ اصالت بافت را با لحاظ راهبردهای ارائه‌شده در سه راهکار کلی دسته‌بندی کرد.

پلان راهبردی

- ۱. کاربری**
 - A: احیاء کاربری گذشته به صورت معاصر سازی شده
 - B: ایجاد کاربری جدید و میان افزا
 - C: جلوگیری از غلبه یافتن کاربری
 - D: ایجاد پتانسیل های گردشگری
- ۲. کالبدی**
 - E: تعریف ورودی مرکز محله
 - F: احیا و طراحی مرکز محله
 - G: حذف کالبدی فضا
 - H: سامان بخشی به چناره ها
 - I: کف سازی مخصوص پیاده راه
- ۳. دسترسی**
 - J: مسیر پیاده راه گردشگری (مفصل اتصالی میان بناها)
 - K: ایجاد پارکینگ در زیرزمین و بدون خدشه به سیمای مرکز محله
 - L: ایجاد مسیر مخصوص سواره و چندان سازی پیاده از سواره
- ۴. منظر**
 - M: تقویت ورودی مجموعه و دید از خیابان باباافضل به مجموعه همچون گذشته
 - N: طراحی میلمان شهری و فضای جمعی
 - O: افزایش فضای تنفس محله

تصویر ۷. پلانی راهبردی برای احیا و طراحی میان‌افزا در بافت مرکز محله پنجه‌شاه کاشان. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۸. نظام حرکت سواره و پیاده در بافت مورد نظر و طرح پیشنهادی آن طبق راهبردها. مأخذ: نگارندگان.

جدول ۷. ارائه برنامه راهبردی احیا و طراحی میان‌افزا در مرکز محله پنجه‌شاه. مأخذ: نگارندگان.

زون بندی	فضاها در گذشته	وضعیت امروزی	برنامه راهبردی
قطعه شمالی (بخش ۱)	شامل حمام تاریخی و کارگاه‌های صنعتی: ورتابی، شعربافی و عصارخانه در گذشته	به‌عنوان پارکینگ موقت و فضای بلا تکلیف	۱. لزوم احیای این بخش به‌عنوان عناصر مرکز محله و یادآور خاطرات ساکنان قدیمی ۲. احیای گرمابه به‌شکل امروزی و با حفظ هویت به‌منظور تعامل ساکنان و حفظ ارزش‌ها ۳. احیای کارگاه‌های صنعتی برای آشنایی با هنرها و صنایع محله در قدیم و حفظ آن‌ها ۴. افزایش فضای تنفس محله و استفاده از فضاهای مرده همچون بام گرمابه و تبدیل آن‌ها به فضای پویا و زنده به‌عنوان بام سبز و فضای تعامل محله و افزایش مشارکت اجتماعی
قطعه جنوبی (بخش ۲)	احتمالاً یک خانه در گذشته (طبق تصویر ۱)	در حال حاضر بلا تکلیف رها شده است.	۱. ایجاد کاربری فرهنگی به‌عنوان طرح میان‌افزا برای ارتقای فرهنگی-اجتماعی محله؛ این کاربری، با نیازسنجی ساکنان، فضایی با سه عرصه اصلی است: (الف) کتابخانه شامل فضای مطالعه و مباحثه (ب) کلاس‌های فرهنگی، آموزشی، هنری برای رشد زمینه‌های فرهنگی-هنری ساکنان (ج) فضایی چندمنظوره برای گردهمایی‌های محلی ۲. تأمین پارکینگ‌های مورد نیاز در طبقات زیرین بنای میان‌افزا و حفظ سیمای بافت ۳. کنترل ورود سواره و طراحی مسیر معین آن و کمترین تداخل سواره و پیاده در بافت ۴. سامان‌دهی جداره‌های آسیب‌دیده و مخروبه اطراف سایت
قطعه غربی (بخش ۳)	محدوده آب‌انبار و کاروانسرا در گذشته	آب‌انبار و ساختمان تجاری	۱. جلوگیری از غلبه کاربری تجاری در ورودی بافت و طراحی حریم رهاشده آب‌انبار ۲. حذف واحدهای تجاری ایجادشده با اهداف سودجویانه و بدون توجه و آگاهی از بافت خود ۳. تعریف ورودی مرکز محله در این قسمت و طراحی کف‌سازی مخصوص پیاده به‌منظور آگاهی از ارزش بافت برای مخاطبان و دید و منظر مناسب به مرکز محله همچون قدیم
مفصل میانی (بخش ۴)	گذر تاریخی و بازارچه به‌عنوان مفصل پیوند عناصر	تعدادی از حجره‌های باقی‌مانده	۱. طراحی پیاده‌راه گردشگری که بر مسیر گذر تاریخی انطباق و تأکید دارد. ۲. تقویت و احیای کاربری بازارچه قدیم مطابق با نیازهای محله و جایگزینی آن با واحدهای تجاری ایجادشده در دهه‌های اخیر در جداره‌های اصلی و ناهمگون با بستر تاریخی خود

می‌توان به طرح بنای میان‌افزا (کاربری فرهنگی با سه عرصه اصلی طبق جدول ۷)، فضای تعاملات، نمایشگاه، پیاده‌راه و پارکینگ اشاره کرد.

پی‌نوشت

۱. به گفته آقای مسعود عطارها (کارشناس بافت کاشان و از ساکنان قدیمی محله پنجه‌شاه) و در مصاحبه با ایشان در سال ۱۳۹۷.
۲. این جایزه جهانی متعلق به سازمان جهانی شهرهای متحد و دولت‌های محلی (UCLG) است. مأموریت کمیته فرهنگ UCLG «ترویج فرهنگ به‌عنوان چهارمین ستون توسعه پایدار از طریق انتشار بین‌المللی و اجرای محلی برنامه ۲۱ برای فرهنگ» است.
۳. منبع اتخاذشده سایت www.obs.agenda۲۱culture.net است.
۴. این پژوهش توسط حنیفه اویسی و دکتر حمیدرضا جیحانی (استادیار دانشکده معماری و هنر) در حال انجام است.
۵. restoration
۶. Camillo Sitte
۷. Worthington
۸. کنگره رم از کنگره‌های ادواری سیام CIAM به دنبال معاصرسازی با توجه به پایگاه‌های فرهنگی شهر و جامعه است.
۹. Nara Charter
۱۰. The Declaration of San Antonio
۱۱. Burra
۱۲. authenticity
۱۳. توصیه‌نامه یونسکو (UNESCO) در سال ۱۹۶۲ م. برای حفاظت از زیبایی، ویژگی‌های مجموعه و چشم‌اندازهای محیطی تدوین شد.
۱۴. شورای بین‌المللی ابنیه و محوطه‌ها (ICOMOS: International Council on Monuments and Sites) سازمانی برای نگهداری و حفاظت از اماکن میراث فرهنگی در سراسر جهان است.
۱۵. کنگره‌های بین‌المللی معماری مدرن سیام تشکیلاتی بودند که در سال ۱۹۲۸ م. در «شاتودو لاساراز» در سوئیس بنیان‌گذاری شدند.
۱۶. مقبره «سید ابوالرضا ضیاءالدین فضل‌الله راوندی» از علمای قرن ششم ه.ق. (دوانی، ۱۳۸۸) در زاویه غربی گورستان قدیمی محله پنجه‌شاه است. این مقبره قدیمی گواه وجود قبرستانی قدیمی در این محل است. همچنین برخی منابع (مثلاً: نراقی، ۱۳۸۲ و صدر حاج‌سیدجوادی؛ خرمشاهی و فانی، ۱۳۷۵، ۱۱۸-۱۱۹) به بقایای گورستان کهنه مجاور بقعه اشاره کرده‌اند.
۱۷. توغ علمی است که بعد از ورود از ماوراءالنهر به ایران در تشکیلات نظامی و پس از آن در مجامع آیینی، به‌خصوص آیین‌های محرم، به کار گرفته شد (مشهدی نوش‌آبادی، ۱۳۹۴، ۱۰۹).
۱۸. چندان که در این سال‌ها در زمین گرمابه تصمیم بر احداث پارکینگی طبقاتی بود که خوشبختانه از آن جلوگیری به عمل آمد.

فهرست منابع

- بیانکا، استفانو و جودیدو، فیلیپ. (۱۳۹۰). قاهره: باززنده‌سازی یک کلان‌شهر تاریخی (ترجمه سعیده محتشم‌امیری). تهران: نشر فضا.
- پدram، بهنام؛ اولیاء، محمدرضا و وحیدزاده، رضا. (۱۳۹۰). ارزیابی اصالت در فرآیند حفاظت از آثار تاریخی ایران: ضرورت توجه به تداوم فرهنگ بومی آفرینش هنری. مرمت و معماری ایران (مرمت آثار و بافت‌های تاریخی، فرهنگی)، ۱(۲)، ۱-۱۷.
- توسلی، محمود؛ منصور، محمود؛ بنیادی، ناصر و مؤمنی، محمدحسن. (۱۳۶۸). طراحی شهری در بافت قدیم شهر یزد. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.

- ترک‌زبان، شقایق و محمدمرادی، اصغر. (۱۳۹۰). ضوابط طراحی معماری در بافت‌های تاریخی. شهر و معماری بومی، ۱(۱)، ۵۳-۶۶.
- جیحانی، حمیدرضا؛ عمرانی‌پور، علی و رجبی، فاطمه. (۱۳۹۷). مطالعه و تبیین چارچوب و راهبردهای حفاظت از بازار تاریخی نراق و محدوده شهری پیرامون. مطالعات معماری ایران، ۱۴، ۴۷-۷۷.
- حبیبی، سیدمحسن و مقصودی، ملیحه. (۱۳۹۱). مرمت شهری: تعاریف، نظریه‌ها، تجارب، منشورها و قطعنامه‌های جهانی، روش‌ها و اقدامات شهری. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- دوانی، علی. (۱۳۸۸). مفاخر مکتب اسلام: سید فضل‌الله راوندی. درس‌هایی از مکتب اسلام، ۲(۲)، ۵۹-۶۵.
- شاه‌تیموری، یلدا و مظاہریان، حامد. (۱۳۹۱). رهنمودهای طراحی برای ساختارهای جدید در زمینه تاریخی. هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، ۱۷(۴)، ۱-۱۵.
- شیروانی، مریم؛ احمدی، حسین و وطن‌دوست، رسول. (۱۳۹۵). بازشناسی ارزشی و عوامل تأثیرگذار بر دگرگونی دیدگاه‌های ارزشی در حفاظت از میراث فرهنگی در قرن حاضر. هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، ۲۱(۴)، ۳۹-۵۰.
- صدر حاج‌سیدجوادی، احمد، خرمشاهی، بهاء‌الدین و فانی، کامران. (۱۳۷۵). دایره‌المعارف تشیع (جلد ۳). تهران: شهید سعید محبی.
- عطارها، مسعود. (۱۳۹۷). مصاحبه حضوری نگارنده با مسعود عطارها (کارشناس بافت کاشان و از ساکنان قدیمی محله پنجه‌شاه). تاریخ مصاحبه: اردیبهشت ۱۳۹۷.
- فیلدن، برنارد و یوکیلتو، یوگا. (۱۳۸۶). راهنمای مدیریت برای محوطه‌های میراث جهانی (ترجمه پیروز حناچی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فلاحت، محمدصادق. (۱۳۸۴). نقش طرح کالبدی در حس مکان مسجد. هنرهای زیبا، ۲۲، ۳۵-۴۲.
- قادریان، مسعود. (۱۳۹۶). چهارچوب توسعه میان‌افزا در بافت‌های تاریخی؛ بررسی موردی: دستور کار طراحی سایت ایلچی‌خان در بافت یزد. نامه معماری و شهرسازی، ۱۰(۱۹)، ۹۳-۱۱۲.
- قدیری، بهرام و آراسته، شیوا. (۱۳۸۵). ساختارهای جدید در محیط‌های تاریخی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مشهدی نوش‌آبادی، محمد. (۱۳۹۴). ویژگی‌های ساختاری و نمادین توغ ایرانی. تاریخ و تمدن اسلامی، ۱۱(۲۲)، ۱۰۹-۱۳۴.
- مهندسین مشاور شهر و برنامه. (۱۳۶۲). طرح تفصیلی شهر کاشان (گزارش‌های ۱، ۲، ۳ و ۴): اولویت‌ها، ترافیک و محتوای طرح تفصیلی (طرح منتشر نشده).
- مهندسین مشاور نقش جهان-پارس. (۱۳۸۸). گزارش طرح جامع شهر کاشان (طرح منتشر نشده).
- نراقی حسن. (۱۳۸۲). آثار تاریخی شهرستان‌های کاشان و نطنز. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- نیلی، رعنا؛ دیبا، داراب و مهدوی‌نژاد، محمدجواد. (۱۳۹۶). بررسی و بازتاب مفهوم اصالت در معماری معاصر ایران (مطالعه موردی: منتخبی از آثار شاخص معماری معاصر ایران). علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱(۴) (در دست انتشار)، ۱-۱۳.

- Gilmore, J. H. & Pine, B. J. (2007). *Authenticity: What Consumers Really Want?* Boston, MA: Harvard Business School Press.
- ICOMOS. (1996). *The declaration of San Antonio. Texas, Icomos*. Retrieved from: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>
- Jokilehto, J. (2007). International charters on urban conservation: some thoughts on the principles expressed in current international doctrine. *City & Time*, 3(3), 23-42.
- Nara Charter. (1994). *The Nara document on authenticity*. The Nara Conference on Authenticity, Nara, Japan. Retrieved from: <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>
- Stovel, H. (2007). Effective use of authenticity and integrity as world heritage qualifying conditions. *City & Time*, 2(3), 21-36.
- Worthington, J. (1998). Managing and moderating change. In J. Warren, J. Worthington & S. Taylor (Eds.), *Context: New Buildings in Historic Settings*. York: Architectural Press.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

فرشچی، حمیدرضا و اویسی، حانیه. (۱۴۰۰). مطالعه و تبیین راهبردهای احیای مرکز محله پنجه‌شاه کاشان به‌منظور طراحی میان‌افزا و حفظ اصالت تاریخی آن. *باغ نظر*، ۱۸(۹۶)، ۷۷-۹۴.

DOI: 10.22034/BAGH.2020.228648.4529

URL: http://www.bagh-sj.com/article_129545.html

